

1870. 12. Записки генерала Манштейна о России 1721-1744. – СПб., 1875. 13. Записки герцога де Лириа о России. Осьмнадцатый век. – М., 1868. 14. Записки и воспоминания русских женщин XVIII-I половины XI вв. // Сост. Г. Н. Моисеева. – М., 1990. 15. Записки князя Я.П. Шаховского // Со шпагой и факелом. – М., 1991. 16. Иконникова В.С. Русская женщина накануне реформы Петра 1 и после нее. – К., 1874. 17. История государственного управления России // Под. общ. ред. д. эк. н., проф. В.Г. Игнатова. – Ростов-на-Дону, 2002. 18. История России: Ученик / Орлов А.С., Георгиев В.А., Георгиева Н.Г., Сивохина Т.А. – М., 1997. 19. Каменский А.Б. Российская империя в XVIII веке: традиции и модернизация. – М., 1999. 20. Карамзин Н.М. Записка о древней и новой России. – М., 1991. 21. Ключевский В.О. Курс русской истории. – М., 1958. 22. Любаевский М.К. Русская история XVII-XVIII вв. – СПб., 2002. 23. Миних Б.Х. Записки // Безвременье и временщики. Воспоминания об "Эпохе дворцовых переворотов" (1720-е – 1760-е годы) / Сост., вступ. ст., коммент. Е. Анисимова. – М., 1991. 24. Наумов В.П. Елизавета Петровна. // Вопросы истории, 1993. №5. 25. Павленко Н.И. Анна Иоанновна. Немцы при дворе. – М., 2002. 26. Павленко Н.И. Елизавета Петровна. В кругу муз и фаворитов. – М., 2005. 27. Пашков Б.Г. Русь – Россия – Российская Империя. – М., 1997. 28. Писаренко К. Повседневная жизнь русского двора в царствование

Елизаветы Петровны. – М., 2003. 29. Письма леди Рондо // Безвременье и временщики. Воспоминания об "Эпохе дворцовых переворотов" (1720-е – 1760-е годы) / Сост., вступ. ст., коммент. Е. Анисимова. – М., 1991. 30. Платонов С.Ф. Полный курс лекций по русской истории. Ч.III. // <http://www.tuad.nsk.ru/history/Russia/index.html>. 31. Полеевой Н. Столетие России с 1745 по 1845 г. – СПб., 1845. 32. Полное собрание законов Российской империи. Т.11. – СПб., 1897. 33. Пушкареева Н.Л. Женщины в исторических судьбах России X-XIX вв. // Женщина плюс ..., 2003. № 2 // http://www.owl.ru/win/womplus/2003/02_13.htm. 34. Русская старина. Путеводитель по XVIII веку. – М., 1996. 35. Семеевский М.И. Елизавета Петровна до своего восшествия на престол. // Русское слово. – СПб., 1859. 36. Семеевский М.И. Первый год царствования Елизаветы Петровны, 1741-1742. // Русское слово. – СПб., 1859. 37. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. Кн. XI. – М., 1963. 38. Тартаковский А.Г. Русская мемуаристика XVIII – I пол. XIX века. – М., 1991. 39. Толстой А.К. История государства Российского от Гостомысла до Тимашева. // Русская старина. – СПб., 1878. т. 40. 40. Фирсов Н.Н. Вступление на престол императрицы Елизаветы Петровны. – Казань, 1888. 41. Хрестоматия по истории России с древнейших времен до наших дней / Сост. А.С. Орлов и др. – М., 2000.

Надійшла до редколегії 12.10.08

А. Мінгазутдінов, канд. іст. наук

ВИСВІТЛЕННЯ ДЕЯКИХ ПРОБЛЕМ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ В НОВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ПОСІБНИКАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

На основі сучасної навчальної літератури з історії України проаналізовано досягнення і недоліки у висвітленні деяких проблем Великої Вітчизняної війни.

On the basis of the modern educational literature on the history of Ukraine the achievements and drawbacks in interpretation of some Great Patriotic War issues are analysed.

Друга світова війна та її складова частина Велика Вітчизняна війна посідають важливе місце в історії ХХ століття. Перемога країн і народів антигітлерівської коаліції у боротьбі проти фашистського варварства вирішальним чином вплинула на подальший світовий розвиток, привела до суттєвих геополітичних змін в Європі, Азії, на інших континентах. Вагомий внесок в розгром німецького нацизму та японського милітаризму вніс український народ. Тому, природно, події минулої війни знайшли чільне відображення на сторінках підручників та навчальних посібників з історії України. Важливо, що автори багатьох видань, які з'явилися в останні роки, спираючись на нові документи і матеріали, дають більш повну і правдиву картину суворого воєнного часу, долають численні ідеологічні стереотипи, характерні для літератури радянського періоду. Про це говориться і в анотаціях до багатьох видань. Так, в навчальному посібнику, підготовленому групою львівських авторів, наголошується: "Видання позбавлене як стереотипів застійних часів, так і новітніх "патріотичних міфів", послідовно і всебічно висвітлює історію української державності, героїчної і трагічної боротьби за її утвердження, історію формування українського народу, його перетворення в сучасну націю" [5, с. 2]. Автори підручника, написаного викладачами Київського національного університету, відзначають: "Максимально враховані сучасні наукові погляди, уточнено концептуальні положення, оцінки історичних подій і осіб" [12, с. 4]. Аналогічні вказівки знаходимо ми на сторінках інших видань, які нерідко супроводжуються уточненнями "нове бачення", "сучасне бачення" тощо. В даній статті зроблено спробу проаналізувати наскільки вдалося авторам вирішити поставлені завдання. При цьому розглядаються новітні навчальні посібники, авторами яких є науковці академічних інститутів, викладачі вищих навчальних закладів Києва, Донецька, Львова, Харкова та інших вузівських центрів.

На сторінках сучасних підручників і посібників на основі введених до наукового обігу нових документів, мемуарної літератури, книг вітчизняних і зарубіжних дослідників всебічно показано місце України в агресивних

планах верховодів нацистського "рейху" щодо Радянського Союзу. Плануючи війну проти СРСР, правлячі кола фашистської Німеччини надавали особливого значення захопленню України, її колонізації, розграбуванню її природних і культурних багатств. Вони планували фізичне знищення значної частини українців, а тих хто залишиться живими перетворити на рабів арійських завойовників.

Значне місце цьому питанню приділено в книзі О.Д. Бойка "Історія України". В ній є спеціальний підрозділ "Місце України в планах фашистів". Становить інтерес наведений автором матеріал щодо зміни задуму нацистського керівництва відносно майбутнього української державності. Один з ідеологів нацистської партії А. Розенберг висував спочатку ідею утворення формальної самостійної, але фактично залежної від Німеччини держави в Україні і на Кавказі, аби протиставити їх Росії. В бюро Розенберга передбачалося навіть створення "Великої України". Проте, у другій половині 30-х років плани Гітлера, а відповідно і його оточення, докорінно змінилися. Коли у березні 1939 р., відзначає автор, Гітлеру піднесли карту, на якій були позначені кордони майбутньої "Великої України", він відклав її вбік, зауваживши, що момент для цього не настав [2, с. 462]. А вже для керівників "рейху" на першому плані були економічні інтереси, а не політичні розрахунки.

Переконаливий матеріал в цьому відношенні наведено в навчальному посібнику Б.Д. Лановика і М.В. Лазаровича "Історія України". Напередодні Другої світової війни Гітлер заявив: "Все, що я роблю, спрямовано проти Росії. Мені потрібна Україна!" А вже під час війни, у вересні 1942 р. були схвалені принципи німецької політики на Сході. Автори цитують їхні окремі положення: "Ми завойовували неосяжні території на Сході з тим, щоб закріпитися тут на тисячоліття. Конкретно це означає: після перемоги німецької зброї на просторах від Карпат до Волги має розквітнути нова арійська імперія... Саме тут не міністерським чиновникам, а білявим бестям із чорного корпусу СС фюрер довірив створення передумов великого переселення нордичної раси – вивільнення життєвого простору. Отож найвищим обов'язком кожного з нас на Сході віднині буде масове знелюднення завойованих те-

риторій. Ви повинні убивати якомога більше й ефективніше винищувати тутешніх унтерменшів!" [10, с. 428-429].

Наведені у численних виданнях документи свідчать, що як відзначає О.Д. Бойко, "українські землі розглядалися як бездержавний сировинний придаток, джерело продовольства і робочої сили, з перспективою після звільнення значної частини населення, онімечення та колонізації" [2, с. 464-465].

В світлі наведених в навчальних посібниках документальних матеріалів очевидним є справедливий, визвольний характер війни українського народу проти гітлерівського нацизму. Це була священна війна за рідну землю, за свої міста і села, за Батьківщину. "Відсіч агресорові було сприйнято як всенародну справу, – відзначено в підручнику "Історія України. Нове бачення". – Війна проти смертельного ворога – німецького фашизму дістала визначення як визвольна, священна, Велика Вітчизняна. Ці прості, але сповнені глибокого змісту слова відбивали почуття багатьох мільйонів патріотів" [8, с. 302]. Ця думка ґрунтується на незаперечних історичних фактах. Україна дала радянським Збройним Силам 7 млн. воїнів. "Більш як 2 млн. чоловік з числа тих, хто не підлягав мобілізації, створювали формування народного ополчення та винищувальні батальйони для охорони прифронтового тилу, – говориться в підручнику "Новітня історія України. 1900-2000". – Будівництво понад 4 тис. км оборонних ліній та багатьох військових споруд було здійснено в основному силами цивільного населення й ополчення. З добровільних внесків громадян було створено фонд оборони країни. Розгорнувся рух за надання шефської допомоги пораненим воїнам, їхнім родинам тощо" [12, с. 312]. Тому дивним виглядає намагання деяких авторів відмовитися від усталеного поняття "Велика Вітчизняна війна", закріпленого, до речі, в законодавчих актах незалежної України. Назвемо, наприклад, прийнятий Верховною Радою України 20 квітня 2000 р. Закон "Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років".

В ряді навчальних посібників вживається лише назва "Друга світова війна". Проте, для серйозних дослідників очевидно, що терміни "Друга світова війна" та "Велика Вітчизняна війна" не тотожні, вони різняться як за змістом, так і за хронологічними рамками. На це справедливо звертається увага в одній із публікацій журналу "Атлантична панорама", вміщеній в 2007 р. під красномовною назвою "Термінологія спотикання". "Спроби політиків та ЗМІ ототожнювати і проводити просту заміну термінів "Велика Вітчизняна війна" на "Друга світова війна" є безпідставними і не обґрунтованими", – відзначає автор статті [1, с. 47]. Можна погодитись із даним у згаданій публікації визначенням: "Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу – вирішальна частина Другої світової війни, справедлива визвольна війна Радянського Союзу в складі антигітлерівської коаліції держав проти фашистського блоку держав за волю і незалежність СРСР, за звільнення народів Європи, за знищення джерел агресії в Європі". Відомо, зокрема, що в часових вимірах Другої світової війни СРСР брав участь у трьох війнах: війні з Фінляндією з 30 листопада 1939 р. до 13 березня 1940 р., у Великій Вітчизняній війні з 22 червня 1941 р. до 8 травня 1945 р., у війні з Японією з 9 серпня до 2 вересня 1945 р. Відмова авторів від поняття "Вітчизняна війна" на догоду деяким панкам з-за океану не лише неспроможна в науковому сенсі, але й шкідлива в моральному відношенні. Адже як виховувати у молоді почуття поваги до ветеранів Великої Вітчизняної війни, коли такої ніби й не було?

В новітній навчальній літературі більш повно розкрито причини невдач радянських військ на початку

війни. На наш погляд, заслуговують на увагу саме ті видання, в яких йдеться про комплекс факторів, як об'єктивних, так і суб'єктивних, які обумовили трагедію початкового періоду війни. "Об'єктивні причини й злочинні промахи лідерів СРСР, насамперед Сталіна, спричинили до того, що радянські війська, зазнаючи величезних втрат у бойовій техніці та живій силі, відступали на схід", – відзначає М.С. Пасічник у посібнику "Історія України. Державницький процес, розвиток культури та політичні перспективи" [14, с. 572]. У підручнику, підготовленому науковцями Київського національного університету, слушно наголошується: "Серед причин невдач слід зазначити також те, що фашистська Німеччина, завоювавши більшу частину Європи, разом із своїми союзниками, воєнно-економічним потенціалом значно перевершувала Радянський Союз. Її армія була належно відмобілізована, мала значний досвід ведення бойових дій, мала кращу укомплектованість, більш досконалі і в достатній кількості воєнну техніку і озброєння" [12, с. 310]. Відіграла свою негативну роль і раптовість нападу нацистської Німеччини на Радянський Союз. "Радянсько-німецька війна почалася вранці 22 червня 1941 р. раптовим нападом добре вишколених та озброєних німецьких військ на прикордонні застави, військові об'єкти, міста і села Радянського Союзу", – пишуть Б. Лановик, Р. Матейко, З. Матисякевич [11, с. 411]. Черкашина Н.К. в посібнику "Історія України від давніх часів до сьогодення" відзначає: "Радянський Союз був захоплений зненацька" [17, с. 161]. Про раптовість нападу йдеться в посібниках О.Д. Бойка, львівських авторів та інших [2, с. 458; 5, с. 298].

Водночас, наведений авторами багатий фактичний матеріал добре показує відповідальність партійно-державного керівництва країни за драматичний розвиток подій після початку фашистської агресії. Адже і раптовість нападу була обумовлена ігноруванням Сталіним численних попереджень щодо підготовки верховодами Німеччини агресії проти СРСР. "З квітня 1941 р. повідомлення про намагання Гітлера порушити пакт надходили майже з 40 точок земної кулі і мало не щодня, – говориться в навчальному посібнику, підготовленому науковцями Інституту історії України. – Причому у 9 випадках повідомлялися точні дати про напад Німеччини, кількість війська" [8, с. 312].

Ігнорування Сталіним повідомлень щодо підготовки гітлерівської агресії, які надходили від радянських розвідників, дипломатів, іноземних урядів привело до того, що, як відзначають автори посібника, виданого у Донецьку, "напад гітлерівської Німеччини виявився несподіваним для командування Червоної Армії, населення СРСР і мав тяжкі наслідки" [9, с. 319].

Автори навчальних посібників спростовують тезу радянської історіографії про нібито велику чисельну перевагу агресора над військами Червоної Армії, які знаходилися у західних військових округах. Зокрема, в посібнику, підготовленому харківськими істориками, наводяться такі цифри: на озброєнні армій, задіяних Німеччиною для війни проти СРСР на першому етапі, нараховувалося близько 2800 танків і штурмових гармат, 4950 літаків, 47250 гармат. Війська ж західних прикордонних округів мали 9200 танків, 8450 літаків, 48830 гармат і мінометів. "Ці цифри, – пишуть автори, – говорять самі за себе – чисельна перевага на радянському боці" [7, с. 268].

Серед причин, які обумовили тяжкі поразки Червоної Армії на початку війни, автори книги, виданої в Харкові, називають: затримка у переозброєнні Радянських Збройних Сил новою технікою, репресії проти командного складу Червоної Армії, серйозний прорахунок Сталіна в оцінці військово-політичної ситуації і часу нападу

Німеччини, помилкова воєнна доктрина – воювати малою кров'ю і на чужій території. "В них, а також інших серйозних прорахунках і злодіяннях Сталіна і його оточення, в створеній ним системі авторитарного управління слід шукати справжні причини невдач" – роблять висновок автори [7, с. 270]. В деяких посібниках справедливо звертається увага і на відповідальність вищого військового керівництва за трагедію на початку війни. Так, на думку авторів книги, виданої в Донецьку, "стратегічні прорахунки радянського командування" привели до того, що "Червона Армія зазнала нищівних поразок і понесла тяжкі втрати" [9, с. 322].

Новизною позначено характеристику авторами сучасних підручників і посібників німецько-фашистського окупаційного режиму в Україні, руху опору окупантами. Наведений в цих виданнях багатий документальний матеріал, переконливі факти та аргументи яскраво свідчать про антилюдську, злочинну сутність так званого "нового порядку", запроваджененого гітлерівцями. Значну увагу звертають на це питання науковці Інституту історії України в книзі "Історія України ХХ – початку ХХІ століття". "За Україною, – пишуть вони, – нацисти не визнавали права на державне існування. Окупанти штучно розчленували українську територію, бо розглядали Україну як "життєвий простір", яким можна розпоряджатися на власний розсуд" [6, с. 112-113]. Як наголошується в посібнику, жорстокість, зневага до українців як до людей нижчого ґатунку були головними рисами німецької системи управління. "Не будьте м'якими і сентиментальними" – ця вимога міститься в усіх інструкціях керівників окупаційного режиму. Населенню міст і сіл заборонялося користувати залізничним і комунальним транспортом, електроенергією, телеграфом, поштою, аптеками. На кожному кроці можна було побачити оголошення: "Тільки для німців", "Українцям вхід заборонено" тощо. "Суть окупаційного режиму, – роблять загальний висновок автори, – як в місті, так і на селі – полягала в тому, щоб жорстокістю і терором залякати людей, зламати їхній опір і перетворити на покірних рабів. Військово-поліцейський апарат проводив організоване пограбування населення, створював нестерпні умови, прирікав на голодне вимирання" [6, с. 114].

Викриваючи злочинну сутність так званого "нового порядку", автори "Історії України" за редакцією В.А. Смолія подають цінні висловлювання Е. Коха, гітлерівського намісника в Україні: "Мета нашої роботи – примусити українців працювати на Німеччину, а не ошчасливити цей народ. Україна повинна постачати те, чого немає в Німеччині. Цю роботу слід проводити, не рахуючись з втратами" [4, с. 318].

Грабіжницький характер окупаційної політики нацистів добре показано авторами підручника, виданого у Львові. Як наголошується в книзі, найбільші підприємства України були поділені між німецькими магнатами. Заводи Дніпропетровщини дісталися Фліку, найбільші в Європі машинобудівні заводи Краматорська – Крупі, майже половину підприємств важкої промисловості України захопив концерн "Герман Геринг". На селі окупанти запровадили кріпацький режим, на селянські двори накладалося 12 видів різних податків. На місті і на селі під страхом суворой кари було запроваджено обов'язкову трудову повинність. "Грабунок, свавілля і терор були возведені в ранг державної політики", – такий аргументований висновок зроблено авторами книги [5, с. 304].

Наведений в ній переконливий матеріал дає уявлення про реалізацію гітлерівцями заздалегідь розроблених планів винищення місцевого населення. Добре проілюстровано це на прикладі геноциду щодо єврейського народу, що за гітлерівським формулюванням звучало як

"остаточне вирішення єврейського питання". Тільки через Львівське гетто пройшли і загинули близько 236 тис. осіб [5, с. 305]. Автори наводять при цьому факти допомоги жертвам геноциду з боку значної частини українського населення. Зокрема, митрополит А. Шептицький особисто врятував близько 150 дітей та 15 рабів.

Подібні матеріали знаходимо ми на сторінках й інших видань. В більшості посібників сказано, зокрема, про трагедію Бабиного Яру в Києві.

Не менш жорстоким було ставлення німецько-фашистських окупантів до українців, яких розстрілювали часто без суду і слідства за приналежність до партійного і радянського активу, порушення встановленого режиму, за найменші прояви непокори, співчуття партизанам та повстанцям. В багатьох виданнях наводяться факти масових розстрілів в Києві, Львові та інших містах. Україна була вкрита мережею нацистських концтаборів, де гинуло багато представників місцевого населення, військовополонених. На окупованій території республіки було створено 50 гетто і понад 180 великих концентраційних таборів. "Фабрики смерті" діяли в Києві, Дніпропетровську, Кіровограді, Львові та інших містах.

Особливо жорстоко розправлялися окупанти з мирним населенням в тих регіонах, де був сильний партизанський рух. В навчальних посібниках наведено багато прикладів, коли гітлерівці палили цілі села України, повністю знищуючи місцевих жителів, в тому числі жінок, стариків, дітей. "У жовтні 1941 р. Україна спізнала свою першу Хатинь: село Обухівку на Полтавщині було спалено, а все населення розстріляно. За час окупації подібні варварські акції фашистами було проведено в 250 населених пунктах республіки", – говориться в навчальному посібнику О.Д. Бойка [2, с. 467].

Жертвами нацистських злодіянь в Києві стали 195 тис. осіб, у Рівному – 99 тис., сотні тисяч мирних громадян було знищено у Вінниці, Харкові, Житомирі, Полтаві та інших містах України. Наводячи ці дані, автори справедливо акцентують увагу на тому, що жорстокий терор окупантів став кривавим інструментом виконання гітлерівцями головного завдання "Генерального плану "Ост" – обезлюднення східних територій для переселення сюди німецьких колоністів. А всього за роки окупації в Україні було вбито і замучено понад 4 млн. цивільного населення і понад 1,3 млн. військовополонених.

Тож не випадково на окупованій, але не скореній землі України широкого розмаху набрав антифашистський рух опору. На відміну від радянської історіографії автори сучасних посібників долають тенденційне, одностороннє висвітлення цього питання. В книзі "Історія України ХХ – початку ХХІ століття" наголошується, зокрема, на двох течіях в русі опору. "З одного боку, – відзначають автори, – боротьбу з фашизмом вели підпільні організації та партизанські загони прорадянської орієнтації. З другого – організація українських націоналістів (ОУН) і очолювана нею Українська повстанська армія (УПА)" [6, с. 119].

В багатьох виданнях добре показано розмах радянського партизанського руху, силу його ударів по фашистських окупантах. "Найпомітніший слід в історії партизанської боротьби, – зазначають автори "Політичної історії України", – залишив партизанський загін, який згодом виріс у з'єднання під командуванням С. Ковпака. З'єднання пройшло рейдами по Україні 15,4 тис. км, громило на своєму шляху гарнізони, військові частини, залізничні мости і автошляхи. У Чернігівській області діяло з'єднання на чолі з О. Федоровим, в Поліссі й Правобережжі – з'єднання О. Сабурова. За рішенням Українського штабу партизанського руху на території Сумської та Брянської областей з декількох загонів бу-

ло створено з'єднання під командуванням М. Наумова. У Західній Україні діяли також диверсійно-розвідувальні загопи Д. Медведєва, Ю. Собєсяка та інші" [15, с. 356]. Про силу партизанських ударів по ворогові свідчать наведені в книзі дані: тільки влітку і восени 1943 р. партизани України знищили більше 20 тис. окупантів, розгромили 35 німецьких гарнізонів, підірвали 158 ешелонів з військовим вантажем.

Про успішну боротьбу партизанів проти гітлерівських окупантів пишуть Б. Лановик, Р. Матейко, З. Матисякевич. "Партизани, – відзначають вони, – очистили від ворога в північно-західній частині України і в південній частині Білорусі велику територію, яку назвали "Партизанським краєм" [11, с. 415].

Практично в кожному посібнику названо імена уславлених командирів партизанських формувань С. Ковпака, О. Федорова, М. Наумова та інших. Боротьба з радянськими партизанськими формуваннями відволікала значні сили ворога. "Так, командує групи "Південь", – пишуть автори львівського видання "Історія України", – змушений був 1941 р. використати три охоронні дивізії, бригаду і полк СС, кілька поліцейських батальйонів, крім того перекидав з фронту 50 тис. солдат для здійснення каральних акцій проти партизан" [5, с. 307].

Намагаючись дати об'єктивну оцінку комуністичному підпільному рухові, автори справедливо звертають увагу і на серйозні недоліки, прорахунки, в його розгортанні. Адже формування підпільних партійних органів, добір кадрів для боротьби проти ворога здійснювалися заздалегідь. Проте, як відзначають автори посібника, виданого у Харкові, не всі партійні працівники, підібрані для підпільної боротьби, виявилися на висоті поставлених перед ними завдань, "нерідко були випадки втечі в глибокий тил. Без відповіді залишається питання, чому в початковий період війни серед перших секретарів обкомів України тільки один О.Ф. Федоров залишився на своєму посту? Або чому із створених в липні-вересні 1941 р. 685 підпільних партійних органів в період тимчасової окупації в різний час діяли тільки 223?" [7, с. 277].

В посібнику О.Д. Бойка говориться і про недоліки в організації радянського партизанського руху. Оскільки у довоєнній військовій доктрині панувала ідея боротьби проти ворога на його власній території, розмови про можливість партизанської війни розцінювалися як вияв невіри у перемогу. Підготовка до ведення партизанських дій розгорнулася лише з початком війни. Як згадував С.А. Ковпак, лише в липні 1941 р. "на партійному активі, скликаному райкомом, ми дізналися про те, що згідно із рішенням ЦК КП(б)У всюди формуються партизанські групи". Не випадково розгортанню партизанського руху перешкоджали недостача кваліфікованих командних кадрів, військових фахівців, відсутність координаційного центру, епізодичність постачання загонів зброєю, боеприпасами, медикаментами тощо. Лише з часом ці недоліки було частково подолано.

Автори новітньої навчальної літератури розкривають також участь в антифашистській боротьбі націоналістичних формувань. Відомо, що напередодні війни, і про це говориться в більшості видань, лідери Організації українських націоналістів співробітничали з нацистами, сподіваючись на те, що вони допоможуть утворити на території України незалежну державу.

"У результаті співпраці між німцями та ОУН, – відзначають В. Лановик, Р. Матейко, З. Матисякевич, – ще перед радянсько-німецькою війною створили дві військові частини під кодовими назвами "Нахтігаль" і "Роланд". У них було близько 600 солдатів-українців. Німці намагалися використати їх для своєї загарбницької мети, а ОУН сподівалася, що вони стануть зародком май-

бутнього українського війська" [11, с. 411-412]. "При підтримці абверу, – говориться в іншому виданні, – з ініціативи ОУН в складі німецької армії було створено дві українські військові частини "Нахтігаль" і "Роланд". Провід вважав, що вони стануть у майбутньому ядром збройних сил України" [12, с. 313].

Проте, з початком війни, лідери ОУН швидко переконалися в помилковості своїх розрахунків на підтримку з боку окупантів. Після репресій нацистів проти ОУН і заборони її діяльності, відзначають автори навчального посібника, виданого в Донецьку, "ОУН почала збройну боротьбу проти німецько-фашистського режиму і дуже швидко стала могутньою силою Опору в Західній і Правобережній Україні, маючи безумовну підтримку місцевого населення" [9, с. 327].

Аналізуючи факти, автори навчальної літератури показують, що націоналістичні сили вели боротьбу в трьох напрямках – проти німецьких окупантів, польської Армії Крайової та радянських партизанів і Червоної Армії. В деяких виданнях наводяться конкретні дані, які дають уявлення про розмах боротьби. "Влітку 1943 р. УПА здійснила низку успішних боїв з окупаційними військами, внаслідок яких ворог, незважаючи на підтримку авіації й танків, втратив вбитими і пораненими бл. 3000 солдатів і офіцерів, – пишуть Б.Д. Лановик та М.В. Лазарович. – 47 боїв проти німців і 54 бої проти радянських партизанів було також проведено у жовтні-листопаді того ж року" [10, с. 437]. Як зазначено в посібнику О.Д. Бойка, у лютому 1943 р. повстанці розгромили табори для військовополонених у Луцьку та Ковелі, а в травні недалеко від спаленого окупантами с. Кортеліси було вбито шефа спецвідділів СС генерала В. Лютце. Лише в липні-вересні 1943 р. відбулося 74 бої, не враховуючи дрібних зіткнень [2, с. 478].

Що стосується чисельності радянських партизанів та підпільників, учасників УПА в посібниках наводяться суперечливі дані. На думку авторів "Політичної історії України" в 1943-1944 рр. чисельність УПА становила приблизно 40 тис. чоловік [15, с. 457]. в ряді видань наводиться інша цифра – 100 тис. вояків нараховувала УПА на початок 1944 року. "Кількість вояків УПА не перевищувала 80 тис. чоловік", – вважають автори львівського видання "Історії України" [5, с. 315]. В.Ф. Остафійчук твердив, що в лавах повстанців було 300-400 тис. чоловік [13, с. 307]. Характеризуючи масштаби радянського руху опору фашистським окупантам, автори книги "Історія України ХХ – початку ХХІ століття" пишуть: "В Україні у 46 партизанських з'єднаннях, тисячах розвідувально-диверсійних загонів, підпільних організацій та груп вели боротьбу близько 600 тис. народних месників" [6, с. 119]. На думку О.Д. Бойка у 1941-1945 рр. у партизанських загонах і з'єднаннях України налічувалося майже 180 тис. осіб [2, с. 471]. Думається, що зазначене питання потребує подальшого ретельного вивчення, об'єктивного і зваженого наукового аналізу. Можна погодитися із твердженням канадського історика О. Субтельного: "Так, чи інакше, зображення радянськими істориками партизанського руху як масової патріотичної боротьби українського народу проти німців не відповідає дійсності, як і аналогічне твердження націоналістів щодо масштабів діяльності УПА" [16, с. 413].

Зустрічаються на сторінках навчальних посібників і деякі помилкові твердження, неточності. Так в книзі В.Ф. Остафійчука члени Краснодонської підпільної організації "Молода гвардія" чомусь представлені "націонал-комуністами". Тут же можна прочитати й таке: "В 1941-1942 рр. жодного просталінського підпілля на зайнятих німцями територіях СРСР не було" [13, с. 305-306]. Це твердження спростовується фактами хоча б з

історії Київського підпілля. Як свідчать документи Київського обласного державного архіву наприкінці 1941-1942 рр. в окупованому місті діяли підпільні організації "Арсеналець", на заводах "Більшовик", "Трансигнал", підпільні партійні організації в депо Київ-Московський на чолі з А.М. Тимощуком, на Чоколівському лісосадові, очолювана М.Ф. Грищенком, підпільна партійна організація "Київський робітник", організація "Смерть німецьким окупантам!" на чолі з Г.С. Кочубеєм та інші [3].

В "Історії України", виданій у Львові, відомий керівник чернігівського партизанського з'єднання О. Федоров подається як О. Федорів (с. 307). Окремі неточності мають місце і в інших виданнях.

Не обходять автори деяких видань питання про співпрацю певної частини українського населення з німцями. Про колабораціонізм йдеться, зокрема, в підручнику, підготовленому науковцями Київського університету. "Більшість українських колаборантів, – говориться в книзі, – це репресовані радянською владою, ідеологічні фанатики чи антисеміти. Щоправда їх було не більше, ніж серед росіян чи інших народів окупованих країн. Співробітництво з німцями зводилося до участі в органах місцевої влади або контрольованої німцями допоміжної поліції" [12, с. 317-318]. Були й такі, які за висловом історика Т. Гунчака, воювали у "мундирах ворога". Йдеться, зокрема, про сформовану із українців дивізію СС "Галичина". Серед майже мільйона колишніх радянських громадян, які в 1944 р. воювали на боці вермахту, українці становили близько 220 тис.

Проте, цілком справедливим є висновок авторів підручника "Історія України" за редакцією В.А. Смолія: "Бі-

льшість українського народу не сприйняла націонал-соціалістичної ідеології, хоч як нацисти не намагалися її нав'язати, зайняла, зрештою, однозначно ворожу позицію щодо окупантів та їх підсобників" [4, с. 320].

Таким чином, аналіз ряду новітніх навчальних підручників і посібників свідчить, що їхніми авторами зроблено помітний крок в поглибленому розкритті багатьох складних питань історії Великої Вітчизняної війни. Думається, що роботу по більш виваженому, правдивому висвітленню цього героїчного і трагічного періоду нашої історії буде продовжено і надалі.

1. *Аблазов В.* Термінологія спотикання // Атлантична панорама. – 2007. – № 2. 2. *Бойко О.Д.* Історія України: Посібник / Вид. 2-е, доп. – К., 2001. 3. Державний архів Київської області. – ф. 4. – оп. 1. – спр. 12. – арк. 150, 152, 199, 211, 227, 354, 378, 450. 4. Історія України / За заг. ред. В.А. Смолія. – К., 1997. 5. Історія України. Кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів, 1996. 6. Історія України ХХ – початку ХХІ століття: Навч. посібник / П.П. Панченко, Н.П. Барановська, С.С. Падалка та ін. За заг. ред. В.А. Смолія. – К., 2004. 7. Історія України: Курс лекцій / Под ред. Н.Н. Олейника. – Харьков, 2002. 8. Історія України: нове бачення. У 2-х т. / Під ред. В.А. Смолія. – К., 1996. – Т.2. 9. Історія України: Учебное пособие для студентов неисторических специальностей. Под общей ред. Р.Д. Ляха. – Донецк, 2002. 10. *Лановик Б.Д., Лазарович М.В.* Історія України: Навчальний посібник / 3-тє вид., випр. і доп. – К., 2006. 11. *Лановик Б.Д., Матейко Р.М., Матисякевич З.М.* Історія України: Навчальний посібник / 3-тє вид., випр. – К., 2000. 12. Новітня історія України. 1900-2000: Підручник / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусев, В.П. Дрожжин та ін. – К., 2000. 13. *Остафійчук В.Ф.* Історія України. сучасне бачення / Третє вид. – К., 2006. 14. *Пасічник М.С.* Історія України. Державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи: Навч. посібник / 2-е вид. – К., 2006. 15. Політична історія України: Посібник / За ред. В.І. Танцюри. – К., 2002. 16. *Субтельний О.* Україна. Історія. – К., 1991. 17. *Черкашина Н.К.* Історія України від давніх часів до сьогодення. – К., 2005.

Надійшла до редколегії 12.10.08

В. Огороднік, асп.

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДДІЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ МІЛІЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (Б) У 1941 РОЦІ

У статті досліджується проблема кадрового комплектування відділів Української народної міліції ОУН(Б). Особлива увага звертається на етапи кадрового забезпечення, директивні характеристики щодо майбутніх міліціонерів та участі УНМ у кадровому формуванні військових структур УПА і СБ.

The article reveals an issue of specialists staff to Ukrainian people's militia departments of the OUN (B). Special attention is paid to stages of such staff, directive features for the future militiamen.

Історія діяльності Служби Безпеки Організації Українських Націоналістів Бандерівського проводу (тут і далі про СБ ОУН(Б)) у національно-визвольній боротьбі за створення Української Самостійної Соборної Держави на території України, а також вивчення питань її структурних підрозділів (міліція, розвідка, контррозвідка та бойові групи) та кадрової політики, є невід'ємною частиною історії як Служби Безпеки (далі СБ), так і самої ОУН(Б). Однак, більшість дослідників висвітлюють питання, пов'язані з діяльністю СБ [1], оминаючи або частково розкриваючи проблеми кадрового забезпечення чисельних відділів СБ, не надаючи тим самим їм належної оцінки.

Вивчення кадрової політики у відділах СБ, певною мірою, допоможе розкрити додаткові сторінки діяльності підрозділів СБ.

Дана наукова розвідка досліджує найменш вивчений відділ СБ – Українську народну міліцію (далі УНМ). Автор на основі ново виявлених документів Державного архіву Служби безпеки України (далі ДА СБУ) розкриває досі нерозглянуті питання: кадрового забезпечення УНМ, директивних характеристик щодо майбутніх міліціонерів, простежує етапи кадрового забезпечення та участі УНМ у кадровому формуванні військових структур УПА і СБ.

Широку інформацію щодо діяльності УНМ ми можемо знайти у нарративних та документальних працях, як

діаспорних так і вітчизняних дослідників діяльності ОУН(Б) та УПА. В цьому напрямку важливі моменти початкової організації УНМ подають нам керівники ОУН(Б) М. Лебідь [2], С. Мудрик-Мечник [3], В. Галаса [4] та інші. У своїх працях автори висвітлюють роботу ОУН(Б) з організації і кадрового забезпечення відділів УНМ у 1941 році, на відміну від інших сторін діяльності СБ, де простежується відверта неприязнь, перебільшення ролі СБ, замовчення негативних сторін діяльності есбістів в національно-визвольному русі, що призводить до викривлення справжньої історії СБ. Документальна база формується на німецьких документах, які упорядкував, переклав і опублікував В. Косик [5] та на документальній архівній спадщині ДА СБУ, ЦДАВОВУ і ЦДАГОУ. Торкаючись історіографії, питанням утворення УНМ приділяли часткову увагу в своїх монографічних працях дослідники історії ОУН та УПА – І. Патриляк [6], Г. Биструхін та Д. Веденєєв [7], які в своїх працях приділяли увагу організаційним процесам та діяльності відділів УНМ, у липні-листопаді 1941 року.

Досліджуючи проблеми, пов'язані з кадровим забезпеченням відділів УНМ, передусім слід зазначити, що міліція стала першим новоствореним військовим відділом СБ у державотворчих спрямуваннях керівництва ОУН(Б) [8] після проголошення акту 30 червня 1941 року і відновлення Самостійності України.